

BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM, KOLOZSVÁR
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
HUNGAROLÓGIAI TANULMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

„Cselekedettel és valósággal”

**A 17. SZÁZAD KEGYESSÉGI
FORDÍTÁSIRODALMÁNAK EGYIK JELLEGZETES
PÉLDÁJA:
PÁPAI PÁRIZ FERENC *PAX*-SOROZATÁNAK
REKONTEXTUALIZÁCIÓJA**

Témavezető:
dr. Gábor Csilla egyetemi tanár

Doktorandusz:
Dohi Zsuzsánna

**KOLOZSVÁR
2018**

TARTALOMJEGYZÉK

I.	Bevezetés	3
	I.1. A doktori dolgozat célja	3
	I.2. Módszertani megfontolások	7
	I.3. Magyar kutatások Pápai Páriz Ferenc <i>Pax</i> -sorozata kapcsán	12
II.	A <i>Pax</i> -sorozat kiadástörténeti áttekintése	18
III.	Kultúrtörténeti, mentalitástörténeti, műfaji előfeltevések	28
	III.1. Tudományosság magyarul	28
	III.2. Eszmetörténeti háttér: karteizianizmus, coccejanizmus, puritanizmus	31
	III.3. „Használati irodalom”: elmélkedés, imakönyv, életvezetési tanácsadás – műfajelméleti előfeltevések	39
IV.	Koncepcionális törekvések a <i>Pax</i> -sorozat peritextusaiban	46
V.	A <i>Pax</i> -sorozat	78
	V.1. <i>Pax Animae</i>	79
	V.1.1. A <i>Pax Animae</i> műfaji környezete	79
	V.1.2. Az Istennel és önmagunkkal kötött barátság elmélkedései	81
	V.2. <i>Pax Corporis</i>	99
	V.2.1. Orvostudományi és kiadástörténeti előzmények	99
	V.2.2. <i>Medicina pauperum</i> , egy 17. századi magyar orvosi könyv formája és tartalma	106
	V.2.3. Közvetlen, de csak valószínűsíthető előzmények	114
	V.3. <i>Pax Aulae</i>	118
	V.3.1. Előzmények/Források/Kortárs szövegek	118
	V.3.2. A műfaji besorolás problematikussága	120
	V.3.3. A „bölcS Salamon” példája szerinti békességben megélt élet	124
	V.4. <i>Pax Sepulcri</i>	134
	V.4.1. Műfaji keretek, előzmények	134
	V.4.2. „...a halál fölött is diadalmaskodó, sziklaszilárd, férfias lélek békehimnusz” - a törzsszöveg szerkezete a teljes kötet, illetve az egyes részek szintjén	137
	V.5. <i>Pax Crucis</i>	145
	V.5.1. Imádságos zsoltárparafrázis-variáns a hálaadás jegyében	145
	V.5.2. A 79. zsoltár	150
	V.5.3. A 3. zsoltár	157
VI.	Fordítás és eredetiség problematikája Pápai sorozatában	161
	VI.1. Fordítói kultúra a kora újkori Európában – a fordítói gyakorlat keretei Pápai <i>Pax</i> - sorozatában	161
	VI. 2. A szövegek tartalmát érintő változtatások	170
	VI. 3. A szövegek szerkezetét, műfaját érintő változtatások	173
VII.	Összegzés és kitekintés	176
VIII.	Bibliográfia	181

Jelen doktori disszertáció egy olyan kutatási rendbe igyekszik illeszkedni, melynek háttérét az a kegyességi irodalommal foglalkozó csapat képezi, mely Gábor Csilla egyetemi tanár védnöksége alatt működik a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán belül. A műhely tagjainak kutatási anyaga szerteágazó tendenciát mutat (középkori irodalomtól a kora újkor irodalmáig), néhol eltérő megközelítési módokkal dolgoznak, de minden esetben hiánypótló vizsgálatokról van szó, legyen szó forráskutatásról, vagy valamely kevésbé ismert, esetleg félreismert, mellőzött szerző monografikus újraprofilálásáról.

Amint a cím is mutatja, *A 17. századi kegyességi fordításirodalmának egyik jellegzetes példája: Pápai Páriz Ferenc Pax-sorozatának rekontextualizációja*, doktori dolgozatom vizsgálati alapját Pápai Páriz Ferenc (Dés, 1649. május 10. – Nagyenyed, 1716. szeptember 10.) életművének egy jól körülhatárolt szelete képezi, a Pax-sorozat kötetei: *Pax Animae* (1680), *Pax Corporis* (1690), *Pax Aulae* (1696), *Pax Sepulcri* (1698), *Pax Crucis* (1710). A tudományos köztudatba Pápai a mai napig közkézen forgó *Dictionariumának*, illetve legtöbbször kiadott orvosi munkájának, a *Pax Corporis*nak köszönhetően került be. Léteznek ugyan tudománynépszerűsítő forráskiadások, illetve korábbi irodalomelméleti irányzatok jegyében született életrajzközpontú értelmezések, melyek Pápai munkásságának teljes feldolgozását tűzték ki célul, és ezzel lemondtak az egyes szövegek alaposabb vizsgálatáról, azt azonban kétségek nélkül jelenthetem ki, hogy az általam körülhatárolt korpusz egységes vizsgálatára eddig nem került sor. A sorozat egyes darabjai tematikájuk, műfajiságuk, forrásaik révén különálló szövegekként tételezhetők, egymáshoz való viszonyuk, sorozatként való működésük tanulmányozása is figyelemreméltó eredményekhez vezethet. Ugyanakkor kiindulópontként használva az irodalomtörténetben fordításokként való kanonizáltságukat, a burke-i értelemben vett kulturális átvitel jegyében születő alkotások rekontextualizációjára törekedve hat alapvető kérdésre kerestem a választ: Ki az, aki fordít (milyen eszmei, kultúrtörténeti háttérrel rendelkezik a fordító)? Milyen szándékkal fordít? Mit fordít? Kinek fordít? Hogyan fordít?

A két alapszemponthoz, azaz a fordítás és sorozat jelleget egyesítve tehát dolgozatom célja kettős. Egyrészt a kötetek egyéni tanulmányozására törekszem: forrásaik, a fordítás mikéntjének és az ebből fakadó minőségi változások ismertetésére; a kötetek szerzői peritextusainak (ajánló levelek, előljáró beszédek, méltató alkalmi költemények) és törzsszövegének eszme-, mentalitás- és műfaj-történeti, illetve retorikai/szerkezeti vizsgálatára. Másrészt kérdéseket fogalmazok meg, és igyekszem válaszokat keresni a sorozat létrejöttével,

ugyanakkor működésével, olvashatóságával, a köteteknek egymáshoz való viszonyulásával, a *Pax*-sorozat alapkoncepciójával kapcsolatban.

Mindezek után szeretném röviden felvázolni disszertációm szerkezetét. A doktori dolgozat céljainak, tudományos kérdésfeltvetéseinek vázolása után, mely egyben a bevezető fejezet első része is, a második rész első alfejezetében a módszertani megfontolások ismertetésére koncentráltam. Pápai Páriz Ferenc munkássága eleve felkínálja a lehetőséget, illetve kötelezi a kutatót arra, hogy a megértés premisszáit több szinten gombolyítsa fel. Ahhoz, hogy megértsük, hogyan működhetek a szövegek a maguk korában, át kell látnunk a szövegek poétikai-retorikai megmunkáltsága mögötti eszmerendszert (teológiai, historiográfiai, társadalomszervezési elvek és meggyőződések) is, illetve meg kell próbálnunk rekonstruálni, hogy pontosan milyen üzenetet közvetített ez az eszmeháló a korabeli olvasó számára, ugyanakkor milyen körülmények tették lehetővé fizikai materializációjukat, milyen intencionált használati módot szántak nekik, és nem utolsósorban hogyan illeszkedtek bele az adott szövegek az irodalomtörténet folyamatába.

A kontextuális háttér felvázolás után látok több lehetőséget a *Paxok* textuális értelmezésében, illetve az ebből származó következtetések eszmetörténeti értelmezésében. Szintén közhelynek minősül az a megállapítás, hogy a szövegek retorikai-poétikai elemzése nem pusztán formai kereteket vázol fel. A mindenkori szöveg formája, s ez a kora újkori szövegekre még inkább érvényes, több pusztán „befogadó tégelynél”, forma és tartalom/üzenet/mondanivaló sokkal szorosabban összefügg, meghatározzák és formálják egymást, illetve a szerző formai választása már eleve üzenetjellegű. Ugyancsak ehhez a kutatási vonalhoz csatolnám a szövegek fordításelméleti elemzését is, hiszen egy kivételével a köztudatban a *Paxok* fordításként tudatosultak. A kora újkori fordítási gyakorlat maga is több pusztán nyelvi kódváltásnál, hiszen a szerző sok esetben a maga, illetve feltételezett olvasóközönsége arcára formálja, átírja forrásszövegét.

Mint jeleztem, hiánypótló kutatásnak számít a *Pax*-sorozat együttes tárgyalása, tudományos vizsgálata, de mindezt nem kerülhet sor az eddig kutatási eredmények feltérképezése nélkül, legyen szó tudománynépszerűsítő jelleggel bíró munkákról, vagy az egyes darabokat a modern irodalomtörténeti tudományosság igényességével megközelítő résztanulmányokról. A bevezető harmadik alfejezete éppen erre vállalkozik.

A disszertáció második nagy fejezete a *Paxok* 17. századi kiadástörténetével foglalkozik. Mint ismeretes, a sorozat maga, de különösen egyes darabjai izgalmas sikertörténetet éltek meg, megjelenésüktől több tucat kiadást számolhatunk meg. Ebben a fejezetben kizárólag a 17. századi variánsokkal dolgozom, figyelembe véve, többnyire

fordításokról lévén szó, forrásaikat, az egyes kiadások közötti különbségeket, a kiadás helyét, idejét, a kiadó nevét is. Ez a fejezet is rendszerező szándékkal született, egyrészt, hogy láthatóvá váljon, hogy pontosan milyen is az a korpusz, amit vizsgálatom tárgyának tekintek, másrészt, hogy a kiadások körüli esetleges kérdéseket letisztázzam, vagy éppenséggel megfogalmazzam őket.

A harmadik nagy fejezet, *Kultúrtörténeti, mentalitástörténeti, műfaji előfeltevések*, három kisebb alegységből áll. Az első *Tudományosság magyarul*, a második *Kartezianizmus, coccejanizmus, puritanizmus*, illetve harmadikként „*Használati irodalom*”: *elmélkedés, imakönyv, életvezetési tanácsadás – műfajelméleti előfeltevések*. Meggyőződésem, hogy a kora újkori művek esetén gazdagabb lehet az értelmezés, ha nem mondunk le az adott szöveg kontextusának rekonstruálásáról. A fent említett három alfejezetben éppen erre keríték sort. Az első alfejezetben, amint annak címe is jelzi, azt a tudományos háttérrel és közeget igyekszem a korabeli szövegek szintjén felvázolni, amelyben Pápai munkái születtek. A második fejezetben sokkal kockázatosabb dologra vállalkozom, azaz Pápai és kortársai világlátásának eszmetörténeti vázlatolására, csak azokat az irányzatokat érintvén és egyben elfogadván a teljesség lehetetlenségét, vagyis az esetleges hiányosságokat, melyek meglátásom szerint szerepet játszottak mind a fordításra/pragmatikai adaptációra szánt szövegek kiválasztásában, mind maguknak a műveknek a megvalósításában. Az utolsó alfejezet a használati irodalom körébe tartozó szövegek műfaj történeti áttekintését nyújtja, melyek közé a sorozta tagjai is tartoznak. Figyelembe véve a korábbi fejezetekben kifejtett premisszákat, melyek együttesen alkotják a sorozat megálmodásának és kivitelezésének kontextusát (kora újkori kiadáskultúra, eszmetörténeti háttér, Pápai vallásos és tudományos meggyőződése), dolgozatomban ezen részében azt az algoritmust gondolom át, amelynek mentén a szerző válogathatott a korszak, de egyben a magyar közönség számára érdekes szövegek, szövegtípusok között. Ha összeegyeztetjük Pápai célközönségét (az olvasott elittől mellett inkább elsősorban az egyszerű, sokszor csak olvasni tudó „együgyűek”) puritán/pietista népnevelő, személyes vallásgyakorlatra ösztönző szándékaival, logikusnak tűnik, hogy Pápai sorozata szövegeit a „használati irodalom” műfajai, szövegei között kereste: életvezetési kézikönyvek, meditációk, imádságos könyvek, imádságos zsolnárok és egyéb, az úgynevezett kegyességi irodalom jellegzetes formái közé tartozó munkák. A *Pax animae* és a *Pax Sepulcri* elmélkedési irodalmunkat gazdagítják. A *Pax Aulae* egyfajta hibridszöveg, hiszen átmenetet képez elmélkedések és életvezetési kézikönyvek között, annak ellenére, hogy előfordult, hogy a politikai irodalom darabjai között tartották számon. A *Pax Crucis* egyértelműen egyike a korszak imakönyveinek, tulajdonképpen a százötven zsolnári prózai adaptációját és továbbbírását, továbbgondolását jelenti. A *Pax Corporis*

orvosi könyveink között találja meg helyét a *medicina pauperum* kézikönyveinek hagyománya szerint, hiszen konkrétan gyógyításra használták. A szöveg ajánlása, előszava, illetve bizonyos részei pedig lehetőséget adnak arra, hogy ez a kötet is valamiképpen az „irodalom” szövegtípusai között is szerepelhessen. Ebben a fejezetben az egyes szövegtípusok „beskatulyázása” körüli kérdések foglalkoztatnak, a műfaji csoportok, műfajvariánsok, átmeneti műfajok problematizálása.

A következő, azaz a negyedik fejezetben a kötetek ismertetésének folyamatában az első lépés a peritextusok, azaz a bevezetők vizsgálata, még hozzá a sorozatjellegre vonatkozó kérdések égisze alatt: Valóban sorozatról beszélhetünk-e, vagy pusztán a címek kapcsolják össze Pápai öt kötetét? Mikortól beszélhetünk Pápai részéről tudatos sorozatépítésről, -írásról?

A bemutatott peritextusok alapján igazoltnak látom azt a hipotézisemet, hogy a *Pax*-sorozat eredetileg nem sorozatként indult. A *Pax Animae* eredeti címe adhatta az ötletet ahhoz, hogy az amúgy elsősorban orvosként működő Pápai második, orvosi munkájának tematikáját hozzáillessze a korábban megjelent kötethez, s ugyanígy a többi hasonló tematikájú munkát. Mindenik szöveg a békesség, az emberi nyugalom, bölcsesség elsajátítását tűzi ki célul, s végigjárják ennek minden lehetséges nézőpontját: emberi lélek-emberi test, világi élet-túlvilági élet és az ezeket összekötő istenhit. A harmadik *Pax*-kötet megjelenése után Pápai tudatosan szerkeszti sorozatát. Világi és kegyességi összhangja jellemzi a sorozatot. Pápai tudatosan választ olvasóközönséget az „együgyűek” és a „személyes vallásosságot” igénylők személyében, s ehhez az olvasótáborhoz igazítja szövegei témáit, retorikai megformáltságát, stílusát is. Ennek a célközönségnek a kijelölése arról tanúskodik, hogy az olvasás, illetve a könyvek használata egyre gyakoribb jelenség volt a középosztály, a parasztok, a „szegények” körében. A valóságban azonban szét kell választanunk az írni is tudókat, az úgynevezett félanalfabétáktól, akik írni nem tudnak, de olvasni igen, bár többnyire csak nyomtatott szöveget. Tóth István György Vas megye olvasóiról szóló könyvében, esettanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a 17–18. században a parasztok nagy többsége írástudatlan volt, ami nem jelentette azt, hogy nem birkóztak volna meg nyomtatott szövegekkel, de elég nyilvánvaló, hogy ott, ahol az írás, írni tudás igénye nem alakult ki, az imádságos könyveken és kalendáriumokon túl kicsi a valószínűsége a „politikai”, életvezetési könyvek használatának. A valóság az, hogy a férfiaknak az egy ötöde tudott írni-olvasni, a nőknél ez az arány még kisebb. Tehát Pápainál is, az ügyefogyattaknak felkínált olvasnivaló is, sokkal inkább a felolvasás gesztusát rejtette, nem pedig a magányos, személyesen megélt olvasást.

A disszertáció ötödik fejezete egyben a legtestesebb is. Pápai Páriz Ferenc *Pax* címmel megjelent öt kötetét mind a szerző szándéka, mind pedig az azt felhasználók olvasata (az

üdvözlő versek írói) szerint magyar irodalmunk egyik első sorozata annak ellenére, hogy műfajilag bár rokon, de mégis eltérő szövegekkel találkozunk. A sorozat kontextusának felvázolása után, a szövegek alapos vizsgálata szükséges ahhoz, hogy felmérhessük, hogy a műfaji „hasonszőrűségen” túl az öt kötet valójában milyen közös nevezővel rendelkezik, miben különböznek, illetve ezek az eltérések és azonosságok, hasonlóságok milyen szinten befolyásolják sorozat jellegüket. A szövegek ismertetése mellett ebben a fejezetben vázolom fel azt a szöveggörnyezetet is, mely a műfaji jellemzők elméleti síkján túl, a gyakorlatban megjelent hasonló munkákat fedi. Ily módon nem csak egymáshoz képest helyezem el a szövegeket a sorozat keretén belül, hanem a 17. századi kegyességi irodalmi kánon soraiban is.

Az utolsó, azaz az összegzést célul kitűző nyolcadik alfejezetet megelőzi a hetedik, melynek címe *Fordítás és eredetiség problematikája Pápai sorozatában*. Az irodalomtörténeti köztudat egyedül a *Pax Corporist* ismeri el eredeti munkaként, természetesen azt is figyelembe véve, hogy már a címlap is jelzi, hogy kora újkori viszonylatban az eredetiség problémáját egészen másképp kell kezelni: „...tracta. Mellyet mind élő tudós tanítóinak szájokból, mind a régieknek tudós írásokból, mind pedig maga sok betegek körül való tapasztalásiból summáson öszveszedett.” Ebben a fejezetben kísérem meg elhelyezni Pápai „fordításait” a 17. századi fordításirodalomba, hiszen Pápai fordítói karakterén, technikáján túl további figyelemre méltó kérdések merülnek fel. Mi lehet az oka annak, hogy Pápai többnyire franciából, ráadásul kortárs szövegeket fordít (ez máris megkérdőjelezi az évszázados elmaradás, csúszás tudományos toposzát)? Milyen közegbe kerülnek ezek a szövegek itt Erdélyben? Hogyan befolyásolja a fordítást az interkonfesszionális átvitel, ugyanis nem csak katolikus, hanem lutheránus is van az eredeti szövegek között, melyeknek Pápai szép kálvinista köntöst ad?

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy Pápai fordítástechnikai gyakorlatát a *Pax*-sorozat koncepciójának rendeli alá. A fordítás jogossága nem kérdőjeleződik meg sem az ő, sem pedig a 17. századi írásgyakorlatban. A kiválasztott forrásszövegek, a fordítás mikéntje viszont már alárendelődik egy, az első kötetnél még egyedi ötletnek, majd az évek során egy sorozat jól átgondolt elképzelésének: az emberi élet öt szegmensének elmélkedések/imádságok/életvezetési útmutatók soraiban történő *átgondolása* a béke jegyében.

Doktori disszertációm záró fejezete az *Összegzés*. A kora újkori magyar irodalmi korpusz átfésülése nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy Pápai sorozata egyedülálló irodalmi képződmény. Az egyes kötetekhez írott peritextusok (dedikációs episztolák, előljáró beszédek, méltató költemények) tanúsága szerint időben keletkezett, az évtizedek során vált összefüggő egységgé. A sorozatba rendeződő egyes kötetek közös nevezője néhány alapvető pontban ragadható meg:

1. Az öt *Pax*-kötet első közös pontja címükben ragadható meg. A *pax*, a béke fogalma, a békesség keresése jellemzi őket, legyen szó lelki, szellemi, testi békéről, illetve a földi nyugalom megtalálásáról vagy a túlvilági beteljesülés előkészítéséről.
2. A szövegek nyelvi megformáltságuk szempontjából *közérthetőek*. A korszakra jellemző eszmetörténeti feltérképezés során fontosnak ítélt irányzatok (kartezianizmus, coccejanizmus, puritanizmus/pietizmus) szellemében az egyszerű emberek számára is könnyen emészthető, gyakorlati funkcióval bíró gondolatokat fogalmaznak meg. Túlnyomórészt kegyességi szövegekről lévén szó, az elvontabb, dogmatikai kérdések fejtegetésétől sem zárkózott el Pápai szövegeiben, de minden esetben megmaradt a közismert, gond nélkül befogadható elméletek szintjén.
3. A *célközönség* minden esetben sokkal szélesebb, mint a művelt, magas elvárásokkal rendelkező tanult emberek köre. Bizonyos esetekben (pl. a *Pax Corporis*) az intencionális használat nem annyira az olvasás felől ragadható meg, hanem a felolvasást hallgató „együgyűek” felől.
4. Ami a szövegek tematikáját és műfaját illeti, azt tapasztaltam, hogy mindenik kötet a *használati irodalom* kegyességi szövegtípusai közé sorolható. A kötetek izgalmas módon kombinálják az *egyéni és kollektív* használati módokat. Alkalmasak az egyéni olvasatra, sok esetben egyes szám első személyű dialógus képezi ez elmélkedések grammatikai szerkezetét ezzel is erősítve a kor egyéni vallásgyakorlatára vonatkozó elvárásait. Ugyanakkor egész közösség értékrendszerét képviselik, a bevezető részek a közösségi olvasatot is implikálják.

A fenti kritériumok bizonyos részei nyelvileg is megfogalmazott elvárások szintjén mutatkoztak meg a szövegek peritextusaiban, törzsszövegében, mások viszont latens módon kötötték össze az öt kötetet. Az is nyilvánvaló, hogy ezek a szervező elvek egymástól nem függetlenek, inkább egymás következményei, gondoljunk csak arra, hogy az olvasóközönség körülhatárolása milyen módon befolyásolhatja valamely szövegek nyelvi megfogalmazását.

Doktori disszertációm nem zárt le minden kutatási irányt, lehetőséget, mely a *Pax*-sorozathoz kapcsolódik, sőt olyan kérdéseket vetett fel, melyek a munka folytatására bátorítanak.

Az első, talán legkézenfekvőbb kérdés a kora újkori sorozatok létezésére vonatkozik. Eddigi munkám során sem a nemzetközi, sem pedig a magyar irodalom szövegei között nem sikerült hasonló jellegű kötet-kompozíciók nyomára bukkannom, ezért csak hipotetikusán jelenthetem ki, hogy Pápai ötös fogata egyedülálló alkotás.

A sorozat teljes korpusza felől érdekes lenne megvizsgálni Dávid király alakját, akinek a figurája Pápai szemléletében a földi békesség megvalósíthatóságának záloga, a túlvilági üdvözülés legkiválóbb példája. Dávid alakja több szinten felbukkan a szövegekben, bizonyos esetekben a peritextusokban felvázolt célok alapvető modellje (*Pax Aulae*), máshol a forrásszöveg szerzőjeként, s ezáltal a célszövegek „hangjaként” is megjelenik. Ugyanakkor érdemes lenne utánanézni, hogy a magyar, illetve a nemzetközi irodalomban Dávidnak mint a békesség királyának az alakja milyen módon és milyen típusú szövegekben jelenik meg. Kérdésként tevődik fel, hogy Pápai személyes példaképe volt a zsoltárok szerzője, és ezért keresett olyan forrásszövegeket, melyek valamilyen módon kapcsolódtak hozzá, vagy létezett egy nemzetközi gyakorlat, amiben Pápai is beilleszkedett?

Ugyanakkor izgalmas filológiai rejtély az is, ami a *Pax Corporis* esetleges forrásaira vonatkozik. Pápai a kötet címlapjában („*Mellyet mind élő tudós tanítóinak szájokból, mind a régieknek tudós írásokból, mind pedig maga sok betegek körül való tapasztalásiból summáson öszveszedett...*”) arra enged következtetni, hogy voltak forrásszövegei, melyeket átíratott, átdolgozhatott a maga orvosi munkájába. A rejtély megoldása a *Pax Corporis* előzményeinek feltárásával is kecsegtet.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Pápai *Pax*-sorozata izgalmas és kutatási szempontból ígéretes szelete a kora újkori irodalomnak. Személyes véleményként pedig mindehhez szeretném hozzáfűzni, hogy bájos és sokszor a mai ember számára is tanulságos, „használható” tanácsokat kínáló olvasmány.

BIBLIOGRÁFIA

Elsődleges források eredeti vagy modern kiadásban

APÁCZAI CSERE János, *Magyar encyclopaedia: Az az, Minden igaz es hasznos Böltseségnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása*, Ultrajecti: Ex Officinâ Joannis à Waesberge, 1655, RMNy 2617.

APÁCZAI CSERE János, *Magyar Encyclopaedia*, s.a.r. Szigeti József, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.

BOCSKAI István, *Testamentomi rendelés*, 1606.

BOD Péter, *Magyar Athenas*, Nagyszeben, 1766.

Michel BOUTAULD, *La Suite des Conseils de la Sagesse : ou du recueil des Maximes de Salomon les plus nécessaires a l'homme pour se conduire sagement ; Avec des réflexions sur ces Maximes*, Párizs, 1683.

Pierre DU MOULIN le fils, *Traité de la paix de l'âme et du contentement de l'esprit*, ed. L. Vendosme, 1661.

KOVACSÓCZY Farkas, *De Administratione Transylvaniae Dialogus*, 1584, RMNy 545.

LASKAI János, *Cito, longe, tarde, azaz egy kettős értelmű kérdésnek megvilágosítása: ha a pestis előtt vétek nélkül elmehetünk-e vagy nem?*, 1638, RMNy 1734.

Magyari István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, 1602, RMNY 890.

Clément MAROT–Théodore de BÈZE, *Les pseumes mis en rime francoise par Clement Marot & Theodore de Beze*, Genève, Par Jean Bonnefoy [pour Antoine Vincent, 1563.

MIHÁLYKÓ János, *Kereztien istenes es aitatos imadsagok*, Bártfa, Klöss, 1609, RMNy 976.

Mindenféle orvosságoknak rend szedése. XVII. századi gyógyító receptes kézirat, s. a. r., utószó S. Sárdi Margit, Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

Martin Moller, *Manuale de praeparatione ad mortem*, Görlitz, 1593.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax Aulae, azaz a bölcs Salamon egynéhány válogatott reguláinak röviden való előadása. Rész szerint francia nyelven való írásból, rész szerint másunnan szedegettetek és magyar nyelven kiadattattak*, Kolozsvár, 1696, RMK I. 1488.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax Sepulcri, azaz idvességes és igen szükséges elmélkedés arról, miképpen kellessék embernek mind élni, mind pedig meghalni. Német írásból szedegettetett és e kisded hordozható formában szorítottatott, az áhétatos együgyü magyar keresztyének számára*, Kolozsvár, 1698, RMK I. 1526.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax Crucis, azaz Szent Dávid királynak és prófétának százötven soltári. Mellyek azokat a Szent Léleknek célja és értelme szerint rövideden megmagyarázó százötven könyörgésekbe, a Soltároknak rendit megtartván, befoglaltattak: és a lélekkel és értelemmel éneklő s könyörgő magyar hiveknek lelki hasznokra kiadattak*, Kolozsvár, 1710, RMK I. 1775.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Békességet magamnak, másoknak*, s.a.r. NAGY Géza, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1977.
Próbált orvosságok leírva. Válogatás XV-XVII. századi gyógyító receptes kéziratokból, s. a. r., utószó S. Sárdi Margit, Máriabesnyő Attraktor, 2014.

SZENTGYÖRGYI János, *Testi orvosságok könyve*, s. a. r., utószó S. Sárdi Margit, Máriabesnyő, Attraktor, 2012.

S. PATAKI István, *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége*, 1681, RMK I. 1263.

SZÖNYI NAGY István, *Martyrok Coronája*, Kolozsvár, Veresegyházi Szentely, 1675, RMK I. 1180.

Szakirodalom

Paul ALTHAUS, *Zur Charakteristik der evangelischen Gebetsliteratur in Reformationsjahrhundert*, Leipzig, Edelman, 1914.

Andrea ARNDT, „*A filológia filozófiája*”. *Történeti-kritikai megjegyzések a szövegkiadások filozófiai megközelítéséhez*, Helikon, 2000.

Psalm in the Early Modern World, ed. Linda Phyllis AUSTERN, Kari Boyd MCBRIDE, David L. ORVIS, Ashgate, 2011.

Elke AXMACHER, *Praxis Evangeliorum Theologie und Frömmigkeit bei Martin Moller (1547–1606)*, Göttingen 1989, internetes változat, <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00044307/images/> (Letöltés ideje: 2015.04.16. 11:39)

A Debreceni Református Kollégium története, szerk. BARCZA József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.

BART István, *A mérce = A műfordítás ma*, szerk. BART István, RÁKOSI Sándor, Bp., Gondolat Kiadó, 1981, 237–269.

BARTÓK Imre, *Pápai Páriz Ferenc szemgyógyító módszerei*, Therapia, 1932/140–141.

BARTÓK István, „*Szükséges azért az jó fordítás, és hasznos...*”: *Vázlat az 1630–1700 közötti magyarországi fordításirodalom kritikátörténetéhez*, ItK, 1993/4, 451–469.

BARTÓK István, „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai Kiadó, Universitas Kiadó, 1998.

BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK, 2003/6, 628–702.

BENE Sándor, *Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok a kora újkori Magyarországon = Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004, 8–29.

BENKŐ Ferenc, *Parnassusi időtöltés. 1796*, Kolozsvár, 1800.

BENŐ Attila, *Fordítási elvek a 19. században = U.ő, A dolgok másik neve*, Kolozsvár, Korunk, Komp-Press Kiadó, 2011, 89–137.

BENŐ Attila, *Fordítás és pragmatikai adaptáció = U.ő, A dolgok másik neve*, Kolozsvár, Korunk, Komp-Press Kiadó, 2011, 137–182.

Jill BEPLER, *The Use of Prayer Books at Court: the Example of Wolfenbüttel = Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und den Niederlanden*, hrsg von. Ferdinand van INGEN, Cornelia NIEKUS MOORE, Wiesbaden, Harrassowitz 2001 (Wolfenbütteler Forschungen, 92), 47–62.

Klaus BERGDOLT, *Der schwarze Tod in Europa. Die Groß Pest und das Ende des Mittelalters*, München, Beck, 2003.

Jan-Andrea BERNHARD, *Pápai Páriz Ferenc zürichi tartózkodása és hatása = Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában*. A nagyenyedi és magyarigeni „Bod Péter háromszáz éve” konferencia (2012. május 2–3.) tanulmánykötete, szerk. GUDOR Botond, KURUCZ György, Sepsi Enikő, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2012, 35–42.

BERSZÁN István, „*Mégiscsak föld van itt alul, mindenek ellenére föld.*” *Nemes Nagy Ágnes költészetének ökokritikai olvasata*, 2017.

BITSKEY István, GÁBOR Csilla, *Pápai Páriz Ferenc kiadatlan verse Zrínyi Miklósról 1663-ból*, ItK, 2000/5–6, 755–758.

Peter BURKE, *Cultures of translation in early modern Europe = Cultural Translation in Early Modern Europe*, ed. Peter Burke, R. Po-Chia Hsia, New York, Cambridge University Press, 2007, 7–39.

Lisa BLAYDES, Justin GRIMMER, Alison MACQUEEN, *Mirror for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds*, 2014, http://stanford.edu/~jgrimmer/BGM_final.pdf (Letöltés ideje: 2017.07.15 11:26)

Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban, ford. SAJÓ Tamás, szerk. Guglielmo CAVALLO–Roger CHARTIER, Bp., Balassi, 2000.

Roger CHARTIER, *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, translated by Lydia G. Cochrane, Stanford, California, Stanford University Press, 1994.

John COTTINGHAM, *Cartesian dualism: theology, metaphysics, and science = The Cambridge Companion to Descartes*, ed. John COTTINGHAM, Cambridge University Press, 2005, 236–258.

CZEGLÉDI Sándor, *A teológia tanítása a kollégiumban = BARCZA 1988*, 534–592.

CSORBA Dávid, „*A' sovány lelket meg-szépíteni*”. *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád kiadó, 2008.

CSÜRY Bálint, *Egy nevezetes régi erdélyi könyv. PÁPAI PÁRIZ Ferenc szótára*, Pásztorúz, 1931/136–137.

CSÜRY Bálint, *Pápai Páriz Ferenc Faust-anekdotája*, Erdélyi Múzeum, 1932/140–141.

CSÜRY Bálint, *Pápai Páriz szótárának két francia forrása*, Nyelvtudományi Közlemények, 1931–34/229–242.

CSÜRY Bálint *Pápai Páriz Ferenc ismeretlen glosszái*, Magyar Nyelv, 1937/177–79.

DEÁK Zsuzsanna, *A meghalás művészetéről. A jó halál narratíváinak néhány késő középkori keresztény médiuma*, Keresztény Szó, 2010/11, 1–8.

<http://www.keresztenyszozszo.katolikhos.ro/archivum/2010/november/1.html> (Letöltés ideje: 2017.06.06. 09:21)

DEÁK Zsuzsanna, *Desperatio: emlékezés és felejtés a késő középkori jó halálban*, Erdélyi Múzeum, 2013/1, 1–15.

DEMKÓ Kálmán, *A magyar orvosi rend története Magyarországon a XVIII. század végéig*, Bp, 1894.

- René DESCARTES, *A filozófia alapelvei*, Bp., Osiris Kiadó, 1996.
- DÉZSI Lajos, *Magyar történeti életrajzok. Pápai Páriz Ferenc 1649–1716*, Bp., Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1899.
- DÉZSI Lajos, *Pápai Páriz anekdoták*, ItK, 1901/251–253.
- Nanacy DUIN, dr. Jenny SUTCLIFFE, *A reneszánsz és a felvilágosodás* = Nanacy DUIN, dr. Jenny SUTCLIFFE, *Az orvoslás története az ősidőktől 2020-ig*, Bp, Medicina Könyvkiadó Rt, 1993, 32–44.
- Elekes György, *Paracelsus és a paracelsizmus Magyarországon*, Bp, 1943.
- Karl A. ENENKEL, *Meditative frames and readers guidans in neo-latin texts = Meditatio – Refashioning the Self: Theory and Practice in Late Medieval and Early Modern Intellectual Culture*, eds. Karl A. ENENKEL, Walter MELION, Leiden, Brill, 2010, 27–44.
- ENGEL Károly, *Egy örvendetes helyesbítés*, Igaz Szó, 1954/II.
- ERDEI Klára, *Auf dem Wege zu sich selbst: Die Meditation im 16. Jahrhundert – Eine funktion analytische Gattungsbeschreibung*, Wiesbaden, Harrasowitz, 1990 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 8).
- A nők világa. Mővelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI Anna–VÁRKONYI Gábor, Argumentum, Bp., 2007.
- FAZAKAS Gergely Tamás *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet. A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár 50.).
- FAZAKAS Gergely Tamás, *A kora újkori magyarországi imádság- és meditációirodalom kutatásának legújabb eredményei és tendenciái*, StudLitt, 52(2013)/3–4, 266–287.
- Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYÖRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008.
- Lucien FEBVRE, Henri-Jean MARTIN, *A könyv születése*, Bp., Osiris Kiadó, 2005.
- FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári nyomdászat története*, Kolozsvár, Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara, 1896.
- Véronique FERRER, *Exercices de l'âme fidèle: la littérature de piété en prose dans le milieu réformé francophone (1524-1685)*, Genève, Droz, 2014 (Travaux d'humanisme et Renaissance, 524).
- dr. FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., Franklin-Társulat, 1884.
- Mary FISSELL, *The Marketplace of Print = Medicine and the Market in England and Its Colonies, c. 1450–c. 1850*, ed. by Mark S.R. JENNER, Patrick WALLIS, Palgrave MacMillan, 2007, 108–133.
- Richard FREEDMAN, *Listening to the Pslams among the Huguenots: Simon Goulart as Music Editor = Psalm in the Early Modern World*, ed. Linda Phyllis AUSTERN, Kari Boyd MCBRIDE, David L. ORVIS, Ashgate, 2011, 37–61.
- Marc FUMAROLI, *When the World Spoke French*, New York Review Books, 2011.

- Fritz FUNKE, *A könyvnyomtatás fejlődése a 16. századtól a 18. század végéig* = Fritz FUNKE, *Könyvismeret. Könyvtörténeti áttekintés*, Bp., Osiris Kiadó, 2005, 160–232.
- GÁBOR Csilla, *A katolikus áhítati irodalom Erdélyben a 17. században* = GÁBOR Csilla, *Religió és retorika*, Kolozsvár, Komp-Press, 2002 (Ariadné könyvek), 235–256.
- GÁBOR Csilla, *A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban* = GÁBOR Csilla, *Religió és retorika*, Kolozsvár, Komp-Press, 2002 (Ariadné könyvek), 257–277.
- GÁBOR Csilla, „*Religiosa actio mentis*”: *Meditációelmélet és meditációtípusok a kora újkorban Európában és Magyarországon* = *Devóciók, történelmek, identitások*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Scientia, 2004., 9–60.
- GÁBOR Csilla, *Fordítás és nyelvteremtés a XVII. század irodalmi gyakorlatában* = *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*, szerk. PÉNTEK János, Lucidus Kiadó, Bp., 2004, 21–30.
- GÁBOR Csilla, *Elmélkedés – interkonfesszionális átjárás – nyelvi program: Három XVII. századi példa* = *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, 31), 384–400.
- GÁBOR Csilla, *Doctrine–Virtue–Memory: Seventeenth-century Hungarian Devotional Literature in European Context*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2007.
- GÁBOR Csilla, *A szőnyeg színe és fonákja: Fordítói elvek és gyakorlatok a régi magyar irodalomba*, *Literatura*, 2009/1, 44–52.
- GÁBOR Csilla, *A literatura haszná(latá)ról. A praelimináriák néhány jelzése* = „Kit érdekel az irodalom-rizsa?” (Esti) és mire jó egyáltalán? *A BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet 2011. évi házikonferenciája*, szerk. BERSZÁN István, SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2012, 169–171.
- GÁTI Magdolna, *Az ajánlás beszédaktusának politikája* *iff. Teleki Mihály Fejedelmi lélek című fordításában*, *A politika műfajai a régi magyar irodalomban – Tudományos konferencia*, Gyula, 2005. május 25–28., http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Gati_Magdolna.pdf (Letöltés ideje: 2017.04.27. 16:13).
- GÁTI Magdolna, *A fejedelemtükör szerepkijelölései és közösségképző hatása (Esettanulmány)* = *Humanizmus, religio, identitástudat (Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről)*, sorozatszerk. BITSKEY István, IMRE László, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, 2007. (*Studia Litteraria: a XLV.*), 215–227.
- GÁTI Magdolna, „*Sokann hazudnak is, es a mibe vetke nintsis rá foghják...*” – *Teleki Mihály kommunikációs eljárásai az 1680-as évek Erdélyében*, 2013 https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/170814/Gati_Magdolna_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés ideje: 2017.07.05. 11:26).

- GECSER Ottó, *Understanding Pestilence in the Times of King Matthias: The Plague Tract in the Manuscript of János Gellértfi of Aranyas = Matthias Rex 1458-1490: Hungary at the Dawn of the Renaissance*, ed. by Draskóczy István, Horváth Iván, Kiss Farkas Gábor, Marosi Ernő, Voigt Vilmos, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2013, 1–16.
- GECSER Ottó, *Doctors and Preachers against the Plague: Attitudes toward Disease in Late Medieval Plague Tracts and Plague Sermons = The Sacred and the Secular in Medieval Healing: Sites, Objects and Texts*, ed. by Barbara S. Bowers, Linda M. Keyser, London, Routledge, 2016, 77–102.
- Gérard GENETTE, *Paratexts. Thresholds of interpretation*, trans. by Jane E. Lewin, Cambridge University Press, 2001.
- Matthew GIANCARLO, *Mirror, Mirror: Princely Hermeneutics, Practical Constitutionalism, and the Genres of the English Fürstenspiegel*, *Exemplaria* 2015/27,1–2, 35–54, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/1041257315Z.00000000063> (Letöltés ideje 2017.07.15. 9:57)
- GRABARITS István, *A (késő középkori) kolostori receptektől a modern gyógyszerkönyvekig = Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszin Dénes és Szállási Árpád tiszteletére*, Budapest, Johan Béla Alapítvány, Magyar Orvostörténelmi Társaság, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Tudománytörténelmi Intézet, 2010, 75–89.
- GULYÁS Pál, *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVII. században (1527–1773)*, Magyar Könyvszemle, 1944, II–IV, 100–133.
- GYÖRI L. János, *Izrael és a magyar nép történetének párhuzamai a XVI–XVII. századi prédikátori irodalomban = Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XVII. századi történetéből*, szerk. G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BERECZKI Lajos, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2000, 29–52.
- H. HUBERT Gabriella, *Kánonképzés a gyülekezeti énekköltészetben = A magyar irodalom történetei*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat Kiadó, 2007, 382–393.
- HALMAI János, *Pápai Páriz Ferenc gyógynövényei*, Gyógyszerészet, 1961/263–266.
- HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, litteratura*, Bp., Universitas Kiadó, 2001, 11–13.
- HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Universitas, 2008 (Res Libraria, II), 49.
- HORVÁTH Izabella, *Ismeret és közlés az egyházi kommunikációban egy 17. századi imádságoskönyv tükrében*, Erdélyi Múzeum, 2003, 168–177.
- HUNTLEY, Frank Livingstone, *Bishop Joseph Hall and Protestant Meditation in Seventeenth-Century England: A Study with Texts of the Art of Divine Meditation (1606) and Occasional meditations (1633)*, Center for Medieval and Early Renaissance Studies, New York, Binghamton, 1981.
- IMRE Mihály, *A 79. zsoltár = IMRE Mihály, „Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Könyvtár, 5), 125–143.

IMRE Mihály, *Arbor Haereseon. A wittenbergi történelemszemlélet ikonográfiai ábrázolása Szegedi Kis István Speculum pontiicum Romanorum című művének 1592-es kiadásában = Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XVII. századi történetéből*, szerk. G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BERCZKI Lajos, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2000, 53–83.

IMRE Mihály, „Úton járásnak megírása”: *Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben*, Bp, Balassi Kiadó, 2009.

KABÁN Annamária, *A magyar nyelvű tudományosság kezdetei = Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*, szerk. PÉNTÉK János, Lucidus Kiadó, Bp., 2004, 13–20.

KATHONA Géza, *Károlyi Gáspár történelmi világgépe*, Debrecen, Városi nyomda, 1943.

KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998.

KECSKEMÉTI Gábor, *Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben (Kontextusok és intenciók)*, ItK, 2003/6, 703–728.

KEMÉNY József, *Pápai Páriz Ferenc életéhez*, Új Magyar Múzeum, 1860/II, 393–397.

KERÉNYI Ferenc, *Textológia vagy textológiák?*, Helikon, 1998/4, 411–413.

KNAPP Éva, *Egy ismeretlen magyar nyelvű orvosi nyomtatvány 1660-ból. Szegények patikája*, Magyar Könyvszemle 117. évf., 2001/3., <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00030/0004-24d.html>. (Letöltés ideje: 2017.05.02. 12:09).

KOMLOVSZKI Tibor, *Egy manierista „Theatrum Europæum” és szerzője*, ItK 1966/ 1–2, 85–106.

KONOPKA, Adam, *The Apple and the Tree: Descartes and Marion on Divine Incomprehensibility = Descartes and Cartesianism*, szerk. Nathan D. SMITH, Jason P. TAYLOR, Cambridge Scholars Press, 2005, 161–162.

KÓNYA Franciska, *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom*, Doktori dolgozatok 13., Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2015.

KÓNYA Franciska, *Műfaji átjárások a 17–18. századi magyar meditációs irodalomban = Régi magyar népelemek és imádságok*, szerk. Bogár Judit, Bp, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, 129–144 .

KORONDI Ágnes, *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban*, Monográfiák (3), Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2016.

Eva KOWALSKÁ, *Language as a means of transfer of cultural values = Cultural Translation in Early Modern Europe*, ed. Peter BURKE, R. Po-Chia HSIA, New York, Cambridge University Press, 2007, 52–64.

KÓTAY Pál, *A magyar orvosi irodalom bölcsőjénél. Pápai Páriz Ferenc*, Erdélyi Helikon, 1939/89–97.

KÓTAY Pál, *A „Pax Corporis”*, Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1958/8–9.

KULCSÁR Péter, *A reformáció történelemszemlélete a XVI. században*, Világosság 1976/10 608–615.

- Elisabeth LABROUSSE, *Great Britain as Envisaged by the Huguenots of the Seventeenth Century = Huguenots in Britain and their French Background, 1550-1800. Contributions to the Historical Conference of the Huguenot Society of London, 24-25 September 1985*, ed. Irene Scouloudi, Macmillan Press, 1987, 143–158.
- LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek. A heroizmus és a szenvedélyek megjelenése a XVII. századi magyar epikus költészetben*, Bp, ELTE BTK Régi Magyar Irodalom tanszék, 2009, 96–101.
- Philippe LANE, *Periferia textului, Jászvásár (Iași)*, Institutul European, 2007.
- LÁSZLÓ Zsófia, „Aszszony-népnek meg-kivántató tudomány”. *Női életvezetési tanácsadókönyvek a 18. századi Magyarországon = FÁBRI-VÁRKONYI 2007*, 227–245.
- Volker LEPPIN, *Preparing for Death. From the Late Medieval ars moriendi to the Lutheran Funeral Sermon = Preparing for Death, Remembering the Dead*, eds. Tarald RASMUSSEN, John Øjgarden FLÆTEN, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 9–25.
- LŐRINCZ Zoltán, *Viața și activitatea medicului și scriitorului maghiar-ardelean Pápai Páriz Francisc*, Cluj, 1934.
- LUKÁCSY Sándor, *Az állam lelke. Machiavelli és egyházi irodalmunk*, ItK, 1998/3, 301–337.
- MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Balassi Kiadó, 2003.
- Lois N. MAGNER, *The Renaissance and the Scientific Revolution = Lois N. MAGNER, A History of Medicine*, Taylor & Francis Group, Boc Raton, 2005, 197–270.
- MAKKAI Domokos, *Pápai Páriz Ferenc fiai élete és irodalmi működésük*, Az Alsófehérmegyei Tört. Régészeti és Termtud. Társ. Évk., 1896/VIII, 18–30.
- Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor*, szerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi Kiadó, VIII, 2008, 265–278. (MAMŰL VIII.)
- Victor MARIAN, JÓZSA János, *Plenitudo vacui a lui Pápai Páriz Ferenc*, Studia Univ., Babeș-Bolyai, Seria Mathematica-Phisica, Kolozsvár, 1968.
- Victor MARIAN, *Pápai Páriz Ferenc tudományos munkássága Heidelbergben*, Akadémiai Nyomda, Budapest, 1971.
- Brendan MCCONVERY, *A Way of Conversing Continually with God as with a Friend = Alphonsus de Ligouri. Selected Writings*, ed. Frederick M. Jones, Paulist Press, New York-Mahwah, 1999, 271.
- William H. MCNEAILL, *Plague and Peoples*, Anchor Books Editions, ebook, 1998.
- Hans MEDICK, *Buchkultur und lutherischer Pietismus = VIERHAUS 1992*, 297–327.
- MELICH János, *Pápai Páriz Ferenc székely szavai*, Magyar Nyelv, 1907/116–121.
- Christia MERCER, *The methodology of the Meditations: tradition and innovation = The Cambridge Companion to Descartes' Meditations*, ed. David CUNNING, Cambridge University Press, 2014, 23–48.
- MINDSZENTI Gábor, *Öreg János király haláláról, (1540 körül)*,
- MONOK István, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp.–Eger, Kossuth Kiadó, Eszterházy Károly Főiskola, 2012.

NAGY Géza, *Pápai Páriz Ferenc (1649–1716)* = PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Békességet magamnak, másoknak*, s.a.r. Nagy Géza, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1977, 5–135.

NAGY Géza, *A református egyház története, 1608–1715*, I–II, Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor, 2008 (Historia Incognita).

NAGY Levente, *Pápai Páriz Ferenc Zrínyi-élménye* = U.ő, *Zrínyi és Erdély (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel)*, Bp., Argumentum Kiadó, 2003., 95–105.

NAGY Levente, *Tanársors a nagyenyedi Kollégiumban: Nadányi János és Pápai Ferenc esete* = *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában*. A nagyenyedi és magyarigeni „Bod Péter háromszáz éve” konferencia (2012. május 2–3.) tanulmánykötete, szerk. GUDOR Botond, KURUCZ György, Sepsi Enikő, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2012, 73–86.

NÉMETH Áron, „Királyok zsoltára, zsoltárok királya”. A 72. zsoltár előállása és teológiája a Zsoltárok könyve redakciójának tükrében, doktori dolgozat, 19, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/208833/Dolgozat_Nemeth_Aron.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés ideje: 2018. 03. 09. 09:30)

Cornelia NIEKUS MOORE, *Erbauungsliteratur als Gebrauchsliteratur für Frauen im 17. Jahrhundert: Leichtpredigten als Quellen weiblicher Lesegewohnheiten = Umgang mit dem religiösen Buch: Studien zur Geschichte des religiösen Buches in Deutschland und Frankreich in der frühen Neuzeit*, ed. P. VEIT, H. BÖDEKER, G. Chaix, Göttingen (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 101), 1991, 291–311.

Mary Cathrine O'Connor, *The Art of Dying well*, Columbia University Press, 1942.

ŐZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XV. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Budapest, 1991.

P. SZATHMARY Károly, *A Gyulafehérvári-Nagyenyedi Bethlen-Főtanoda története*, Nagyenyed, 1868, 97–108.

PARÁDI Ferenc, *Pápai Páriz Ferenc orvosi értékéről*, Az Erdélyi Múzeum Egyesület XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1934/151–156.

Superstition and Magic in Early Modern Europe, ed. Helen Parish, London-New York, Bloomsbury Publishing, 2015.

PÁRKÁNYI Dezső, *Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században*, Székesfehérvár, Debreceni István Nyomdája, 1913, 29–31.

PATAKI Jenő, *Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) és kortársai, követői* = PATAKI Jenő, *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004, http://mek.oszk.hu/05400/05413/pdf/pataki_papaipariz.pdf (Letöltés ideje: 2017.07.06. 16:57)..

PÉNTEK Veronika, *Devóció és magántörténelem a 16–17. század fordulójának elmélkedő irodalmában = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely–Bolyai Társaság, 2007, 137–148.

PESTI Brigitta, „*Kegyess patróna asszonyaink*”. *Női mecenatúra Magyarországon a XVII. század első felében* = *GHESAURUS. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Budapest, rec.iti, 2010, 359–368.

PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Budapest – Eger, Kossuth Kiadó, Eszterházy Károly Főiskola, 2013.

PETRIK Géza, *Magyarország Bibliográfiája 1712–1860. Könyvészeti Kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak I-IV*, Bp., 1888–1892, 1968.

PETRŐCZI Éva, *Puritánia. Tanulmányok a magyar és az angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 20).

PETRŐCZI Éva, *Menny és pokol Pápai Páriz Ferenc Pax sepulcrijában = Menny és pokol a barokk kori ember életében*, szerk. BÁTHORY Orsolya, Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport Budapest, 2014, 285–295.

PETRŐCZI Éva, *Holisztikus vonások Pápai Páriz Ferenc Pax animae és Pax corporis című műveiben = Lelkiség és irodalom. Tanulmányos Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, BOGÁR Judit, DÉRI Eszter, KÓNYA Franciska, MACZÁK Ibolya, SZÁDOCZKI Vera, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport Budapest, 2017, 347–457.

PIRNÁT Antal, *Fejedelmi tükrök = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 41–43.

PUDER Sándor, *Paracelsus. Paracelsus magyar vonatkozásaival*, Bp, 1942.

Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, szerk. ADAMIK Tamás, ford. ADAMIK Tamás et al., Pozsony, Kalligram, 2009, 733.

Preparing for Deat. Remembering the Dead, ed. by Tarald RASMUSSEN, Jon Øy garden FLAETEN, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2015.

R. VÁRKONYI Ágnes, *Az önálló fejedelemség évtizedei. Egység és megosztottság a művelődésben. Művelődéspolitikai programok = Erdély története*, II. köt., szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai Kiadó, 1968, 935–940.

Austra REINIS, *Reforming the Art of Dying. The ars moriendi in the German Raformation (1519–1528)*, Ashgate, 2007.

Catherine REUBEN, *Traduction des Psaumes de David par Clément Marot: aspects poétiques et théologiques*, Honoré Champion, Paris, 2000.

RÉVÉSZ Imre, *Régi magyar imádkozók és imádságaik*, Protestáns Szemle, 1924, 73–81, 137–149, 193–198.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsarát Vitus János, egy magyar orvosdoktor a 16. században*, Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae 78–79., 1976, 13–43.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés, I., szerk. BALOGH Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

- SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve I–III*, Bp., M. Tud. Akadémia, 1879–1898.
- Hans SALZMANN, *Pestis elleni rendelkezések = Medicina Renata reneszánsz orvostörténeti szöveggyűjtemény*, szerk. MAGYAR László András, Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2009, 88.
- Philip SCHAFF, *History of the Christian Church*, (Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc.) 1997. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/hcc8.iv.xix.html> (Letöltés: 2017.07.03. 18:14).
- Tad M. SCHMALTZ, *Introduction = Reception of Descartes. Cartesianism and Anti-Cartesianism in Early Modern Europe*, ed. Tad M. SCHMALTZ., London and New York, Routledge, 2005, ix–xi.
- Dan SPERBERG, *La contagion des idées*, Paris, Odile Jacob, 1996.
- SPIELMANN József, *A karteziánus szemlélet sodrában*, Orvostörténeti Közlemények – Communicationes De Historia Arits Medicinae/75–76, 1975, 99–108.
- SPIELMANN József, *A közjó szolgálatában. Tudomány- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976.
- SZABÓ Flóris, *Források kódexeink halál-szövegeihez*, ItK 1964/5-6, 681–690.
- SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*, Bp., Helikon Kiadó, 1997, 29.
- SZÁLLÁSI Árpád, *Pápai Páriz Ferenc és a Pax Corporis példája*, Egészségnevelés, 1990/31, 266–269.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kánon mibenléte: remekmű és fejlődéstörténet = Kánon és kanonizáció. Tanulmányok az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, Finnország 2001) kánon – szimpóziumának az alapanyagából*, szerk. DOBOS István, SZEGEDI-MASZÁK Mihály, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003, 10.
- SZÉKELY László, *William Paley természetes teológiája – ma*, Vigilia, 77. évf., 2012/3, 188–196.
- Szenci Molnár Albert költői művei*, s.a.r. STOLL Béla, Bp, Akadémiai Kiadó, 1971, 417 (RMKT XVII/6).
- SZENTPÉTERI Márton, *Egyetemes Tudomány Erdélyben. Johann Heinrich Alsted és a herborni hagyomány*, Bp., Universitas Kiadó, 2008.
- SZERDAHELYI István, *Műfajelmélet mindenkinek*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1997.
- SZILASI László, „Nem ma”. *Az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól (Válasz Takáts Józsefnek)*, ItK, 2003/6, 742–755.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, X., Bp., Hornyánszky, 1905.
- TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001, CV. évfolyam, 3–4, 323.
- TAKÁTS József, *Az irodalomtörténet-írással kapcsolatos meggyőződéseimről*, ItK, 2003/6, 729–741.
- TAKÁTS József, *Válasz Szilasi László „Nem ma” című írására*, ItK, 2003/6, 756–759.
- TARNAI Andor, VARGA Imre, *A világi műveltség népszerűsítői = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 249–260.
- TARNAI Andor, *Pax Aulae*, ItK, 1968, 273–284.

- THIENEMANN Tivadar, A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei, ItK, 1922, 63–92.
- TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1996, 63–114. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17).
- TÓTH Zsombor, *Puritánus kegyesség és retorika Bethlen Miklós Imádságoskönyvében*, Irodalomtörténet, 2000, 210–234.
- TÓTH Zsombor, *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus*, Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- TÓTH Zsombor, *Cserei hallgat... A kora újkori prédikáció befogadásának hermeneutikai és történeti antropológiai kérdései* = U. ö, *A kora újkori könyv antropológiája. Kézírtos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, Irodalomtörténeti füzetek 178. szám, Bp., Recit, 2017, 209–240 .
- TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*, Budapest, 1997.
- UNGVÁRI-ZRÍNYI Imre: *Erdélyi magyar karteziánizmus a 17. században (Descartes eszméi Apáczai Csere János műveiben)*. Kellék (1997). 8-9 sz., 157–176.
- Willem J. VAN ASSELT, *The Federal Theology of Johannes Cocceius (1603–1669)*, trans. by Raymond A. Blacketer, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2001.
- Ernestine VAN DER WALL, *Cartesianism and Cocceianism: a natural alliance? = De l'Humanisme aux Lumières, Bayle et le protestantisme. Mélanges en l'honneur d'Elisabeth Labrousse*, éd. Michelle MAGDELAINE, Paris-Oxford, 1996, 445–455.
- VARGA András, *Orvosaink olvasmányműveltsége a 17. században*, Iskolakultúra 1997/5, 35–39.
- 16. századi magyar orvosi könyv*, s.a.r VARJAS Béla, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, Monumenta Transsilvanica, 1943.
- VINCZE Hanna Orsolya, *The Stakes of Translation, the Uses of the Vernacular* = U.ö, *The Politics of Translation and Transmission: Basilikon Doron in Hungarian Political Thought*, Cambridge Scholar Publishing, 2012, 1–21.
- Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielseitigkeit von Übergangsprozessen*, hrsg von. Rudolf VIERHAUS, Göttingen, 1992, 297–327.
- VITA Zsigmond, *Pápai Páriz Ferenc „Pax Corporis”-ának különböző kiadásai*, Orvostörténeti Közlemények – Communicationes Ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 25., 1962, 147–162.
- VITA Zsigmond, *Egy orvos a test és lélek békéjét keresi* = VITA 1968, 123–147.
- VITA Zsigmond, *Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok*, Bukarest, 1968.
- Johannes WALLMAN, *A pietizmus*, Bp, Kálvin Kiadó, 2000.
- The Westminster Dictionary of Christian Spirituality*, ed. Gordon S. WAKEFIELD, The Westminster Press, Philadelphia, 1983.